

Bestuurders en Oudejaarsavond in de Franse tijd

Henk van Elburg

Toen ik een jaar of 14-15 was, waren de dagen rondom Oud en Nieuw een jaarlijks terugkerende periode waar ik met veel plezier naar uitkeek. Uiteraard speelde de aanschaf van vuurwerk hierbij een grote rol. Maar er was meer. In de eerste plaats de gigantische hoeveelheden vlees (alcohol speelde toen nog niet zo) die je op Oudejaarsavond werd geacht naar binnen te werken, fantastisch gewoon. Maar het hoogtepunt moest dan nog komen. Nadat je iedereen om 12 uur netjes een hand had gegeven ging je als de bliksem naar de Brugstraat. Want daar zou het ongetwijfeld weer gebeuren. Het stond er dan vaak al zwart van de jongeren, het merendeel een stuk ouder dan mij en al behoorlijk onder de olie. Op zich gebeurde er dan nog niet zoveel, er werd wat geschreeuwd, wat vuurwerk aangestoken en hier en daar op een bel gedrukt. Het werd echter pas werkelijk interessant wanneer de Ommer Hermandad kwam opdagen. En dat ze kwamen, daar kon je vergif op innemen. Het werkte ieder jaar weer als een rode lap op een stier. Achteraf besef je pas dat het voor de bewoners van de Brugstraat niet altijd even gezellig was, maar voor ons hoorde het er gewoon bij.

Tegenwoordig schijnt er op Oudejaarsavond nauwelijks nog een onvertogen woord te vallen in de binnenstad, laat staan dat jongeren politieauto's bekogelen met vuurwerk of er zelfs bovenop klimmen. In feite is hier sprake van een historisch gegroeide verschuiving in de eeuwenoude Oudejaarsavond-rituelen die zich ook in andere plaatsen heeft voorgedaan. Voor een deel veroorzaakt omdat de politie, ook wijzer geworden, minder prominent aanwezig is op deze avond. Maar de belangrijkste oorzaak is een andere. In het begin van de jaren 70 was het namelijk nog gebruikelijk dat de Ommer kroegbazen om 12.00 uur de tent moesten sluiten. Dus wat kreeg je dan? Precies, het centrum stroomde vol met jongelui die op die avond in de kroegen het jaar hadden uitgeluid. En die waren nog lang niet klaar met feesten, dat begon immers pas om 12.00 uur echt. En ze waren amper buiten of ze werden al op hun wenken bediend.

Zoals gezegd, deze verandering in het doorbrengen van de Oudejaarsavond mag wel historisch worden genoemd. Als gemeentebesturen hun archieven eens wat vaker zouden lezen, hadden ze zich heel wat ellende kunnen besparen, want in elk gemeentearchief zijn waarschijnlijk nog wel sporen van de Oudejaarsavondrituelen te vinden. Ook in Ommen was het verschijnsel niet onbekend, al duurde het tot de Franse Tijd voordat besloten werd er daadwerkelijk tegen op te treden. We vinden er voor het eerst iets van terug in januari van het jaar 1807. ⁱ

Op de 19^e van die maand stuurt de magistraat van Ommen een bericht naar het toenmalige Departementaal Bestuur. Hierin vermelden zij dat op de afgelopen Nieuwjaarsdag verschillende inwoners zich niet hadden gehouden aan het verbod om “... op de straten en wegen zoogenaamd Nieuwejaars schooten met geweren of pistolen te doen.” De daders bestonden meestal uit “moet willige jongens, zeer aparent door ouderen aangespoort.”

Met andere woorden, de burgemeesters waren het zat geweest. Dat gedonder op Oudejaarsavond en Nieuwjaarsdag elke keer moest maar eens afgelopen wezen. Er was een verbod uitgevaardigd, men had zich er niet aan gehouden en er waren jongelui opgepakt. En die waren, zo vermoedde men, ook nog eens door volwassenen aangespoord om het verbod aan hun laars te lappen. Maar wat was er nou precies gebeurd?

“Zo gebeurde het Egter dat den Secretaris dezer stad (uitgelokt om de genomen maatregelen tot ontdekking der daders te ondersteunen ende Executie daar van gade te slaan) op een troep jongens losging, waar vandaan hij de Slag hoorde, en bevindende dat een van die knapen een pistool bij zich had, zoo ontnam hij hem hetzelve en hield het in bewaring, uit welk Pistool genoegzaam bleek kortelings geschoten te zijn.”

De betrapte jongen, ene Lucas Nevels, ongeveer 18 jaar oud werd de dag daarop geciteerd. Oftewel, hij werd opgeroepen op het gemeentehuis te verschijnen om door de burgemeesters verhoord te worden. Hij ontkende echter geschoten te hebben. Toch werd hij beboet met 1 gulden omdat hij met andere jongens reeds eerder soortgelijke streken had uitgehaald. Maar de jonge Nevels weigerde vervolgens zijn boete te betalen. “... zoo het scheen door op ruijing.”

De burgemeesters slaagden er niet in de overige daders te achterhalen, dus werd er een beproefd middel ingeschakeld wanneer een onderzoek dreigde te stranden: er werden een aantal volwassenen opgeroepen om inlichtingen te

verstrekken. In dit geval waren dit Arend Huisjen, Gerrit Meijerink GZn en Jan Bakker. Het werd echter al snel duidelijk dat de bezorgdheid van de magistraat om een rustige jaarwisseling niet alom werd gedeeld.

Arend Huisjenii weigerde de hem gestelde vragen te beantwoorden, zelfs als dit onder Ede moest. Vragen die, *“zoo hij voorgaf, het niet de Pijne waard rekende te beantwoorden, over dit eene beuzelagtige zaak.”* Veel duidelijker had hij z'n mening waarschijnlijk niet kunnen samenvatten. De andere twee dachten er kennelijk net zo over, want zij antwoordden op soortgelijke wijze. De magistraat kon niet veel anders concluderen dan dat men de burgervaders verhinderde deze “buitensporigheden” na te speuren. Vandaar ook de brief aan het Departementaal Bestuur. Men vroeg haar om deze personen te gelasten hun medewerking te verlenen, zodat de daders opgespoord konden worden.

Voorzover ik weet heeft dit verzoek niet veel opgeleverd. De eerstvolgende vermelding van bovengenoemde problematiek vinden we pas weer aan het eind van hetzelfde jaar. Op 27 december 1807iii besloot de magistraat om al vast te verbieden het zogenaamde Nieuwe jaar schieten en *“alle koppeling op de straten op oudejaarsavond”*. Op beide overtredingen werd een boete van een goudgulden gesteld.

Het mocht echter opnieuw niet baten. Op 1 januari 1808iv al behandelt de magistraat een klacht van Derk Willem ten Toorn. Het betrof de jongste zoon van J.G. Solders, die zich de vorige avond *“..zich verkleed aan des zelves huis hadde vertoond, waar des zelves vrouwe en moeder uitermaten van verschrikt waren geworden”*.

Zoals gebruikelijk in die tijd werd de verdachte oproerkraaiër onmiddellijk opgehaald om voor de burgemeesters te verschijnen en aan de tand gevoeld te worden. De jonge Solders gaf echter geen krimp en ontkende glashard. Hij beriep zich op het feit dat er geen enkel bewijs was dat hij diegene was geweest die de dames ten Toorn de stuipen op het lijf had gejaagd.

Er zat voor de burgemeesters niets anders op “de nodige informatie te nemen”. Dus werden op 2 januari H. Veenhoven, zijn zoon Jan en Jan Veenhoven R:Z: als getuigen opgeroepen. De eerste verklaarde van de verkleeding niets te weten en de andere twee lieten weten hierover niets te willen zeggen, *“..zeggende daartoe te moeten legaal geliteert worden”*. Kortom, ze vertikten het een getuigenis af te leggen.

De magistraat gaf het echter niet op. Bernardus ten Vonder werd als getuige opgeroepen. Volgens hem was het wel zeker *“dat de jonge Solders zich verkleed en zwart gemaakt heeft en zulks gedaan te hebben in den Jenever Brande-rij”*.

Iets soortgelijks wordt verklaard door Hendrik van Straten. Volgens hem had hij zich verkleed in het kantoor van de branderij.

Het begon er dus slecht uit te zien voor de jonge onverlaat. Wellicht daarom kwam zijn vader zijn opwachting maken in de vergadering en loste de kwestie op door de boete van 2 gulden en 2 stuivers die op de overtreding stond te betalen.

Een jaar later, aan het eind van 1808v, pakte de magistraat de zaak nog rigoureuzer aan. Al op 9 december besteedde ze een vergadering aan de Nieuwjaarsperikelen. Ze constateren nogmaals hoe moeilijk het is het verbod op het schieten op Nieuw Jaar te verbieden. Ze besluiten tot het volgende: De inwoners worden nog eens herinnerd aan het bestaande verbod met de toevoeging dat ook diegene over wiens deur of uit wiens huizen wordt geschoten als daders aangemerkt kunnen worden. Bovendien loven ze een beloning van zeven gulden uit aan diegenen die met bewijzen kunnen aantonen wie zich niet aan het verbod hebben gehouden. Tenslotte wordt er nog een beloning van 1 zilveren ducaat vastgesteld voor diegene die met behoorlijke bewijzen de daders van andere “straatschenderijen” kunnen aanbrenge.

We zullen het nooit zeker weten, maar het lijkt erop dat de maatregelen hebben geholpen. Althans, we vinden in 1809 niet de gebruikelijke beraadslagingen van de burgemeesters op 1, 2 of 3 januari over de misstanden tijdens de afgelopen jaarwisseling. Maar dat kan natuurlijk ook nadere oorzaken hebben gehad. Hoe het ook zij, een jaar later was het weer raak.

Op 2 januari 1810vi meldde de secretaris dat er op Oudejaarsavond weer veel werd geschoten en dat hij daarom de straat was opgegaan, om te ontdekken wie zich hier zoal mee bezig hield. In het kort kwamen zijn belevenissen op het volgende neer. Tussen 18.30 en 19.00 uur zag hij bij het huis van E. de Vries drie jongens lopen die hij ervan verdacht te willen gaan schieten. Hij besloot ze te volgen en zag ze stoppen voor het huis van Aaltje Mensink. Daar hoorde hij ze tegen iemand zeggen “de deur nog niet los”. Toen werd er door een van de drie geschoten, terwijl er iemand in het huis van Aaltje Mensink vluchtte. Dit bleek later Jannes Bosch geweest te zijn. Onmiddellijk na het schot greep de secretaris twee van de drie knapen in hun nekvel, Evert Antonie Dangremond, zoon van Anthonie en Jan Mensink. Zij beweerden bij hoog en bij laag dat zij de derde dader, G.A. Evers naar later bleek, die ontsnapte,

niet kenden. Evers had die avond met pistolen gelopen en op de Bouwstraat (waarschijnlijk bij Jan Bosch de molenaar) beweerd dat hij deze pistolen had gebruikt om op een wagen met zout te passen.

De secretaris had in de tussentijd niet stilgezeten en had, met toestemming van de president-burgemeester, Evert Antonie Dangremond in Zwolle op zijn werk laten arresteren en gesommeerd op het gemeentehuis te verschijnen om verhoord te worden. Evert Antonie bekent alles. Hij kan zelf niet verklaren dat hij geen pistool in handen had gehad en niet geschoten zou hebben dus hij wordt schuldig verklaard en krijgt een boete opgelegd van 2 gulden en 2 stuivers. Ook Jan Mensink ontkent niets van het ten laste gelegde. Evers had een pistool bij zich gehad en had dit, voordat ze bij Aaltje Mensink aankwamen, in zijn aanwezigheid in het huis van Jan mansier geladen met los kruit. Hij gaf toe dat er geschoten was, maar beweerde niet gezien te hebben wie er nu precies de trekker had overgehaald. Bovendien verklaarde hij eerder die avond met Evers pistool geschoten te hebben, maar dit was voor de Brug (=Voorbrug) geweest. Hij kon echter, net als Dangremond, niet ontkennen die avond niet ook in Ommen geschoten te hebben. Hij krijgt dezelfde boete.

De volgende gast in de vergadering is Berent Sterken. Hij had in de nacht van 1 op 2 januari Frerik van Munster vervangen als nachtwacht. Sterken verklaarde dat "... toen hij half één riep op den Vrijthof op het huis van Aaltje Mensink geklopt is". Bovendien had hij toen hij bij het huis van Jan Bosch de molenaar kwam een troep jongens had zien staan, waaronder Harmen van Elburg. Deze waren vervolgens naar de Vrijthof gegaan en hij had toen gehoord dat er tegen de hof van Jan Mansier of van J. Kramer werd geschoten. Tenslotte had hij tegen het huis van Aaltje Mensink een uit een pistool of geweer geschoten, brandende prop had uitgetrapt. Op dat moment werd er door iemand zijn hoofd vastgehouden, maar helaas kon hij hem niet herkennen.

De volgende klant van de burgemeesters was weer een potentiële raddraaier, Coenraad van Hoek. Hij werd beschuldigd van straatschenderij. Hij weigerde echter te bekennen en kwam er vanaf met een boete van 12 stuivers. Helaas kon hij deze niet betalen en dus werd hij, totdat er voor hem werd betaald in het gemeentehuis in bewaring gehouden. Uiteindelijk werd hij na betaling vrijgelaten met de mededeling dat hij alsnog een boete van 12 stuivers zou krijgen wanneer hij, nadat "het ligt des avonds aangestoken was" op straat werd gesignaleerd, al was het maar om boodschappen te doen.

Op de avond van 2 januari kwamen de burgemeester opnieuw bijeen. Voor informatie waren nu uitgenodigd Hermen van Gerner, Jan Jacobs, Jan Bosch, Hendrik van Straaten, Janna Bakker en Adrin Cortel. Dit leverde echter niet veel nieuwe gezichtspunten op. Wel informatief bleek het verhoor van Harm van Elburg te zijn. Deze verklaarde dat hij op 1 januari in gezelschap van G.A. Evers en Evert Antoni Dangremond op straat had gelopen en dat Evers 1 of 2 pistolen bij zich had, waarvan hij er zelf ook wel een van in handen had gehad.

Evers had in zijn aanwezigheid in het huis van Jan Mansier een pistool geladen. Om een lang verhaal kort te houden, het kwam er op neer dat ze vanaf ca. 18.00 uur tot diep in de nacht met z'n drieën heen en weer gependeld tussen Brugstraat, Vrijthof en Bouwstraat. Hij heeft inderdaad verschillende keren schoten gehoord, maar weet niet wie deze afgevuurd heeft.

Op 3 januari komt er schot in de zaak. Dan verklaart Johanna Bosch dat zij op Nieuwjaarsdag omstreeks 21.00 uur samen met Lubbigje Mensink aan het oppassen was in het huis van Aaltje Mensink, toen Harmen van Elburg en G.A. Evers waren binnengekomen. En Evers had een pistool bij zich. "Zoo als zij hadde gezien omstreeks 7 a half 8 uren in het huis van haar vader had geladen op Oudejaarschavond."

Jan Bosch vervolgens verklaart dat G.A. Evers en anderen op oudejaars- en nieuwjaarsavond in zijn huis geweest zijn. Hij had ook gezien dat Evers een pistool bij zich had en het had geladen met los kruit, "... hetwel den zelve voor gaf ex officio te moeten doen (terwijl hij als bediende van het kantoor van H. van der Wijck) deurwaarder zijnde op smokkelaars paste. Waarvan hij nog rapport verwagtede". Na enige tijd waren Evers en zijn kornuiten vertrokken en kort daarna werd er bij zijn huis geschoten.

Ook Jan Mansier, Jan Stijgh en zijn echtgenote verklaarden Evers pistolen te hebben zien laden. Tenslotte verklaarde Jan Stijgh dat zijn kostganger Evers nog niet thuis was geweest op oudejaarsavond toen hij naar bed ging. Hij had hem ook niet thuis horen komen. Evers had namelijk een sleutel van de deur en kon dus thuiskomen wanneer hij wilde.

Zoals we zagen gingen de burgervaders niet over één nacht ijs om een belhamel op een overtreding te betrappen. Na drie dagen beraadslagen hadden ze hun conclusie wel getrokken. Evers was zwaar in overtreding geweest. Ze leggen hem een fikse boete van f 25,- op. De volgende dag blijkt Evers inderdaad behoorlijk onder de indruk te zijn. Na bemiddeling van de secretaris verschijnt hij voor de burgemeesters, bekent en verzoekt om enige consideratie. Dit

wordt hem uiteindelijk verleend, want de boete wordt verlaagd tot een dadelijk te betalen ducaat (binnen is binnen zullen ze wel gedacht hebben) en de belofte zich voortaan te gedragen.

Wederom de "les" van dit al

In de vorige Darde Klokke schreef ik over de maire, J. Amama Chevallereau, die ontzettend veel moeite deed z'n medeburgers te helpen met het oplossen van hen aangedaan onrecht. We zagen ook dat hij hiervoor ten allen tijde beschikbaar was. In deze aflevering zien we dezelfde Chevallereau, maar dan nog als secretaris. Ook nu blijkt weer het enorme plichtsbesef van deze domineeszoon. Het scheelde natuurlijk enorm dat hij ongetrouwd was en op dat moment nog bij z'n ouders in huis woonde. Misschien had hij ook wel schik in zijn speurwerk, want waarom ga je anders op oudejaarsavond de slecht of niet verlichte straat op om eventuele raddraaiers in de kraag te vatten. Hoe dan ook, het lijkt me inmiddels vrijwel uitgesloten dat de plaatsing van het politiebureau aan de Chevallereaustraat louter en alleen op toeval berust.

Op zich is het natuurlijk opmerkelijk dat een gemeentebestuur zoveel tijd en energie stak in, in onze ogen onschuldige, zaken als kwajongensstreken op Oudejaarsavond. Maar men moet niet vergeten dat een groot deel van de Ommer huizen destijds nog (voor een deel) uit hout werden opgetrokken. Er werd dus op allerlei manieren op toegezien dat men zeer voorzichtig met vuur omging. En dat kon allemaal tenietgedaan worden door een paar belhamels die met pistolen of geweren een beetje in het donker brandende propfen aan het schieten waren.

En kwajongens waren het. Het merendeel bleek onder de 15 jaar oud te zijn. Alleen de zoon van paardekoopman, wijlen Hendrik Nevels, bleek 18 jaar oud te zijn. Hetzelfde gold voor de hoofdverdachte uit 1810, Gerhard Arnold Evers. Deze was in 1790 in Kampen geboren en zat een jaar later, in 1811 op kamers in het huis van de koopman Gerrit Mensink aan de Voorbrug no. 21. Evers en Nevels waren ook degenen die in het bezit waren van de pistolen. De overige jongens, zo vond ik in inv. nr. 173, blijken vrijwel allemaal rond de 10 jaar geweest te zijn. Die vonden dat natuurlijk machtig interessant en wilden vast ook zelf wel een keer schieten.

Jannes Bosch was waarschijnlijk de zoon van Idsert Bosch, de knoopmaker. Hij was op dat moment bijna 10 jaar oud. Evert Antonie Dangremond zou de zoon van Jan Dangremond, geweest kunnen zijn en was op dat moment 11 jaar oud. Coenraad van Hoek was de zoon van Jan Wessel Hoek, eveneens knoopmaker. Coenraad was een buurjongen van Evert Anthonij Dangremond en 9 jaar oud. Harmen van Elburg was een zoon van Hendrik van Elburg, de schipper (inderdaad, een verre voorvader), en hij was op dat moment 10 jaar oud. Jan Mensink heb ik niet terug kunnen vinden, maar het zal me niet verbazen als hij een broertje of neefje was van Lubbegien Mensink (18 jaar), die op die avond op het huis en de winkel van haar zus Aaltje Mensink paste. Beide waren overigens dochters van Gerrit Mensink, de huisbaas van Gerhard Arnold Evers. Dit verklaart misschien ook wie de deur opende voor de andere jongens. Johanna Bosch tenslotte was een dochter van Jan Bosch, de molenaar en op de bewuste avond 20 jaar oud.

Verreweg het meest intrigerende geval is echter dat van de verkleedpartij van de jonge Solders uit 1808. In de eerste plaats omdat hij of een broer van hem enige jaren laater herhaaldelijk met Ommer burgers op de vuist ging en ook verder niet van onbesproken gedrag blijk gaf.^{vii} In de tweede plaats omdat het hier om een geval van vermomming ging, een spoor dus van een eeuwenoud ritueel waarvan we nu eigenlijk alleen nog iets terugvinden in het carnaval. Maar hier kom ik een andere keer nog wel eens op terug. De vermomming, in combinatie met de plek waar het plaatsvond, doet me vermoeden dat het niet louter toeval is geweest dat juist Ten Toorn het slachtoffer werd van de "plagerij". Enige jaren daarvoor namelijk was Derk Willem ten Toorn door zijn buurman Hendrikus Kleman beschuldigd van het "beswangeren" van Kleman's dochter, Geesje.^{viii} Derk Willem woonde toen, in 1805, net als in 1808, bij zijn moeder en was toen 21 jaar. Over Geesje Kleman wordt in 1811 niets meer vermeld, maar zo jong zal ze waarschijnlijk niet meer geweest zijn, want in 1805 was haar vader inmiddels 75 jaar en haar moeder 61 jaar oud. Hoe dan ook, het lijkt erop dat men dat 3 jaar later nog niet helemaal vergeten was.

Tot slot nog dit: het zal inmiddels wel duidelijk geworden zijn dat de kwajongens 200 jaar geleden niet één, maar twee avonden en nog wel achter elkaar, de avond van hun leven hadden. Zowel op Oudejaarsavond als op de avond van 1 januari was het gebruikelijk om lekker veel lawaai te maken. Uit verschillende getuigenissen ontstaat ook de indruk dat een deel van de Ommenaren niet zo zwaar tilden aan het katekwaad van hun zoons. Het hoorde immers bij de jaarwisseling. Wat dat betreft is er de laatste jaren dus wel duidelijk iets veranderd. Die jongelui vandaag de dag toch!

i GA nr. 127

ii Woonde destijds op nr. 99, in hetzelfde huis als Marten Schuurman, stamvader van veel Schuurmannen in Ommen. GA nr. 173

iii GA nr. 3

iv Ibidem

v Ibidem

vi Ibidem

vii GA nr. 135

viii GA nr. 5